

Ulusal Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 10 Sayı: 53 Volume: 10 Issue: 53
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175334193

HÂLİD EL-BAĞDÂDÎ VE "RİSÂLE-İ FARZ U SÜNNET"İ ÜZERİNE*
KHALID AL-BAGHDADI AND SOME THOUGHTS ON "RISÂLAT AL-FARZ VA AL-SUNNAH"

İsmail NARİN**

Öz

Hâlid el-Bağdâdî tasavvuf tarihinin en seçkin simalarından biridir. Kendisi Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye kolunun kurucusu olup şeriata bağlılık ilkesine özel önem vermiştir. Şer'î ilimlerin tahsil edilmesinin gerekliliğine vurguda bulunarak özellikle fıkıhla iştigal etmenin ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Kur'an'a ve Sünnete tâbi olmak, selef-i sâlihînin yolundan ayrılmamak ve bidatlerden kaçınmak onun düşünce sisteminin temel vurgu alanları arasında yer almaktadır. Hâlid el-Bağdâdî, yaşadığı coğrafyada kitleleri eğiterek dinin amelî boyutunun yaşanması hususunda faaliyetlerde bulunmuş ve bu minvalde çeşitli risâleler kaleme almıştır. Bir mektup olarak kaleme aldığı Farsça bir risâlesinde Hanefî mezhebinden Şâfiîliğe geçen bazı müntesiplerine namazın erkânını ve ahkâmını anlatmaktadır. İrşâd faaliyetlerini yürüten bir tasavvuf önderinin özellikle şer'î kurallara vurguda bulunup abdest ve namaz gibi ilmihal sahasının en temel iki konusuna eğilmesi tarafımızdan önemli bulunduğu için, bir makalenin sunduğu imkânlar çerçevesinde, bu risâleden hareketle bazı mütalaalar serdedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hâlid el-Bağdâdî, Fıkıh, Tasavvuf, İbadet, Namaz.

Abstract

Khalid al-Baghdadi is one of the most prominent personages of the Sufism history. He was the founder of Khalidiyya branch of Naqshbandiyya tariqa (an Islamic path) and attributed special significance to the loyalty to sharia. He emphasized the necessity to study the shari (legal) sciences and especially pointed out the importance to be occupied with fiqh. Being subject to the Quran and Sunnah, not deviating from the Salaf al-Salih's (the righteous predecessors) path and avoiding bidahs (innovation without root) are among the basic fields emphasized within his thought system. Khalid al-Baghdadi educated masses in the geography he lived in, was proactive in living the actual dimension of religion, and penned various risalats in this way. In one of his Farsi risalats, written as a letter, he explains to some of his followers that had switched to Shafiyya sect from the Hanafiyya, the pillars (arkans) and provisions of prayer (salah). Since I find the fact that a sufism leader carrying out erhad (guidance in Islam) activities has particularly emphasized the shari rules and addressed wudu (ablution) and salah (prayer), two essential issues of ilmihal field, important, I will put forward some ideas based on this risalat (booklet) within the bounds of possibility offered by an article.

Keywords: Khalid al-Baghdadi, Fiqh, Tasawwuf, Worship, Prayer (Salah).

Giriş

Hâlid el-Bağdâdî, irşad faaliyetinin önemli bir unsuru olarak belirgin bir şekilde, fıkıh ilminin tahsil edilmesinin gerekliliğine vurgu yapmış bir mürididir. Yaşadığı coğrafyada, dikkatlerin dinin ahlâkî boyutu üzerine teksif edilmesi kadar dinin amelî boyutunun yaşanması hususunda da çalışmalarda bulunmuştur. Bu çerçevede tâbilerine abdest ve namaz konularıyla ilgili bilinmesi zorunlu bazı fıkıh bilgilerini öğretmek amacıyla *Risâle-i Farz u Sünnet* adlı risâleyi kaleme almıştır. Bağdâdî'nin özelde İslam'ın temel günlük ibadeti olan namaza ve genel anlamda da fıkıha olan ihtimamını gösteren bir örnek olarak risâle tarafımızdan incelenecek ve bu bağlamda bazı mülâhazalarda bulunulacaktır.

İnsan davranışlarının hem zâhir hem bâtın tarafını düzenlemeyi hedefleyen şer'î ilimler geleneğinde ilkinin, en geniş manasıyla *fıkıh* konu edinmiştir. Buna mukabil, insanın manevî dünyasını ve manevî terakki basamaklarını düzenleyen ise *ahlâk* ve *tasavvuf* ilimleri olmuştur.¹ Bilindiği gibi tasavvuf daha çok, davranışların niyet boyutunu ve insanın kalbî hayatını konu edinmektedir. Eş'arî âlimlerden Seyyid Şerîf Cürçânî (v. 1413)'nin "*Tasavvuf şeriâtın zâhir ve bâtınını, ahkâm ve âdâbını bilip yaşamaktır*"² şeklindeki tarifi bu disiplinin en başta şeriâtın kurallarıyla inşa edildiğini bildirmektedir. Buna göre tasavvufun gayesi çerçevesinde ilk merhale, iman edip dinin sınırları içine girmektir. Bu da kişiyi zorunlu olarak, şeriâtın zâhirini teşkil eden *ahkâma* ait bilgiyle irtibat kurmaya sevk etmektedir. Fakat tasavvufun nihâi hedefi Cibrîl

* Bu makale, 4-5 Mayıs 2017 tarihlerinde Bingöl Üniversitesi tarafından düzenlenen "*Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi*" adlı sempozyumda sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

** Yrd.Doç.Dr., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı [inarin@bingol.edu.tr].

¹ Recep Şentürk (2014). *Açık Medeniyet Çok Medeniyetli Toplum ve Dünyaya Doğru*, İstanbul: İz Yayıncılık, s. 20 vd.

² Seyyid Şerîf el-Cürçânî (2004). *et-Ta'rifât*, Kahire: Dârü'l-fadile, s. 54. Tasavvufun farklı tarifleri için bkz. Selçuk Eraydın (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: MÜİFV Yayınları, s. 36 vd.

hadisinde³ belirtilen dinin “iman”, “İslâm” ve “ihsan” şeklinde sıralanan boyutlarından üçüncüsünü; yani “Allah’ı görüyormuş gibi ibadet etmek” şeklinde açıklanan “ihsan”ı yaşamaktır. Bu anlamda tasavvuf, dinin iman ve amel bakımından kemâli için gerekli görülmüştür.⁴

Tasavvuf başlangıçta, fıkıhtan ayrı düşünülüyordu. Bundan ötürü, fıkıhın tekamül sürecinin ilk dönemlerine ait bazı fıkıh tanımları, akaid, ahlâk, tasavvuf, usul ve fûrûu birlikte kapsamaktaydı. Nitekim İmam Azam Ebû Hanife (v. 767)’ye atfedilen “kişinin, leh ve aleyhinde olan şeyleri bilmesi”⁵ şeklindeki fıkıh tanımı, bu ilimlerin hepsini kapsayıcı bir mahiyete sahiptir. Fakat bu tanım *efradını câmi* olmakla beraber *ağyarını mâni* bulunmadığından buna daha sonra *عَمَل* kaydı konularak fıkıh ilmi, akaid ve ahlâktan ayrı bir disiplin hüviyetinde sadece *şer’î amelî* konulara hasredilmiştir.⁶

Fıkıh ve ahlâk menşe itibariyle Kur’an-ı Kerim ve Sünnet-i Nebeviyye’ye dayandığı için Cibrîl hadisinde de görüldüğü gibi, birbirinin tamamlayıcısıdır. Dinin hadiste geçen “İslâm” boyutunu fıkıh, “ihsan” boyutunu ise tasavvuf kendisine ilgi alanı olarak seçmiştir.⁷ Nitekim amellerin ahlâkî boyutu üzerinde duran tasavvuf, ilâhî emir ve yasaklara teslimiyet, Kur’an ve Resûlullah’ın ahlâkıyla süslenme ve Allah’tan başka her şeyden kalben uzaklaşma⁸ noktalarına odaklanmıştır. Buradan hareketle tasavvufun, teklîfî hükümler ile ilâhî emir ve yasakların yankısının fertlerin vicdanlarında kalıcı olabilmesinin zeminini hazırlamaya çalıştığını görmekteyiz. Aynı şekilde, fıkıhın kurallarına riayet edildiğinde de ahlâkın kendisi “müstakim” sıfatıyla yaşamaya hak kazanır. Çünkü amelî ahlâk, temelde ancak fıkıhın tanımladığı hak ve sorumluluklar çerçevesinde kalıcı olabilir. Ayrıca tasavvufa ait istilâhların ve kurallar silsilesinin Kur’an-ı Kerim’de bildirilen ve Hz. Peygamber tarafından uygulanan usul ve esaslardan alınmış olması,⁹ fıkıhın, ilgi alanı farklı olsa da nihayetinde tasavvufla beraber, bir yönüyle aynı hedefe odaklandığını ortaya koymaktadır.

1. Hâlid el-Bağdâdî

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî diye meşhur olan Hâlid b. Ahmed eş-Şehrezûrî, İslâm dünyasında yaygın bir tarikat olan Nakşibendiyye’nin daha sonra kendi ismiyle anılan Hâlidîyye kolunun kurucusudur. 1779 yılında Irak’ın Süleymaniye şehrine bağlı Karadağ kasabasında dünyaya geldi. Küçük yaşlarda Kur’an-ı Kerim ve dinî ilimleri tahsil etti; medreselerde Şeyh Abdürrahim ve kardeşi Şeyh Abdülkerim başta olmak üzere çeşitli hocalardan fıkıh, tefsir ve hadis derslerini aldı. Şâfiî fıkıhına dair Abdülkerim er-Râfiî’nin *el-Muharrer* adlı eserini okudu. Daha sonra mantık ve kelâm ilmi üzerine yoğunlaşarak Süleymaniye’de yaklaşık yedi yıl müderrislik yaptı. 1805’te hacca gittikten sonra tasavvufa ilgi duymaya başladı. Bu vesileyle İran ve Afganistan üzerinden Hindistan’ın Delhi şehrine giderek Nakşibendî şeyhi Abdullah Dihlevî’ye intisap etti. Delhi dönüşü Süleymaniye ve Bağdat’ta tedris ve irşad faaliyetlerine devam eden Bağdâdî, 1823’te Şam’a giderek ömrünün geri kalan yıllarını burada yine tedris ve irşad faaliyetleriyle geçirdi. 1827’de Şam’da vefat etmiş olup türbesi Kasıyûn Tepesi’nin eteğinde yer almaktadır.¹⁰

Hâlid el-Bağdâdî, ilmi kişiliği yanında üstün ahlâkı ve takvâsı ile dikkat çekmiştir. Kaldığı her yerde, birçok âlim ve devlet adamı onu ziyarete gelir ve ilmî meclisler oluşurdu. En temel inanç özelliği Şeriata bağlılık olarak özetlenebilen Bağdâdî, siyasî tutum olarak Osmanlı devletine olan yakınlığıyla tanınmış ve Müslümanların birliğinin yine bu çerçevede sağlanacağı düşüncesine sahip olmuştur.¹¹

1.1. Şer’î İlimlere ve Fıkıha Bakışı

İrşad ehlinin ve tebliğ öncülerinin şer’î ilimlere ve özellikle fıkıha bakışlarını tetkik etmeden, onların toplumu dönüştürme çabalarını anlamlandırmak güçtür. Çünkü bu ilimler insanların fiilleri ve amelleriyle

³ Muhammed b. İsmail el-Buhârî (1315). *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, “İman”, 37; Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (1997). *Sahîhu Müslim* (thk. M. Fuad Abdülbâkî), I-V, Kahire: Dâru'l-hadis, “İman”, 1.

⁴ Reşat Öngören (2016). “Ehl-i Sünnet’te Tasavvufun Yeri”, *Tarihî ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*, İstanbul: Ensar Yayınları, s. 159.

⁵ Abdulaziz el-Buhârî (2012). *Keşfu'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî*, Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, I, 14.

⁶ Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mes’ûd (ts.). *et-Tâvzih şerhu't-Tankih* (Teftezânî’nin *et-Telvil’i* ile beraber), Beyrut: Dâru'l-erkam, I, 31. Fakat fıkıh yaygın olarak “Tafsîlî delillerden elde edilen şer’î amelî hükümleri bilmek” şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz. Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali es-Sübki (2011). *Cemu'l-cevâmi’ fi ‘ilm-i usûli'l-fikh* (Dirase ve tahkik: Ukayle Hüseyin), Beyrut: Dâru İbn Hazm, s. 209.

⁷ Öngören, “Ehl-i Sünnet’te Tasavvufun Yeri”, s. 159.

⁸ Eraydın, *Tasavvuf*, s. 40.

⁹ Yaşar Nuri Öztürk (1979). *Kur’an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, s. 62 vd.; Mehmet Şirin Ayış (2015). *Tarikat Âdâbi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, s. 103.

¹⁰ Abdülkerim el-Müderriş (1983). *Ulemâunâ fi hizmetil-ilim ve'd-dîn* (nşr. Muhammed Ali el-Karadâğî), Bağdat: Dâru'l-hurriyye, s. 185-187; Hamid Algar (2007). *Nakşibendilik* (haz. A. Cüneyd Köksal), İstanbul: İnsan Yayınları, s. 572-578; Hamid Algar (1997). “Hâlid el-Bağdâdî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XV, 283-284.

¹¹ Süleyman Ateş (2012). “Tasavvufun Kaynağı”, *Uluslararası Mevlana Halid-i Bağdâdî Sempozyumu* (ed. Erdal Başkan, Mehmet Keskin), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, s. 41.

ilgili oldukları için, insanların salâhı iddiasındaki faaliyetlerin müstakim bir yol üzere olup olmadığı, yine bu ilimlerin vazettiği ilkelerin aracılığıyla öğrenilebilir.

Şeriatla bağlılığa özel önem vermesiyle tanınan¹² ve *Ehl-i Sünnet* ilkelerine bağlı bir mürid olan Hâlid el-Bağdâdî, Kitap ve Sünnete dayanan bir metot izlemiş; şer'î ilimlerle donatılmış bir tasavvuf anlayışını benimsemiştir. Fıkıh mezhebi olarak *dört mezhepten birinin* seçilmesini tavsiye eden¹³ ve bu yönüyle Sünnî tavra sahip olan Bağdâdî, tasavvufu ve ahlâk nizamını fıkıhın yerine ikame etmek bir yana, fıkıh ve hadisi ıslah hareketine kaynak kıldığını mektuplarından okumak mümkündür.¹⁴ Nitekim bir mektubunda kendisine en sevimli olanların dünyaya en az meyledenler ile fıkıh ve hadisle en fazla iştigal edenler olduğunu belirtmiştir.¹⁵ Hacca gitmekte olan kardeşi Mahmud Sâhib'e fıkıh ve hadis ilimlerine diğerlerinden daha fazla zaman ayırmasını tavsiye etmiş olması,¹⁶ bu ilimlere verdiği önemi ifade etmektedir.

Hâlid el-Bağdâdî'nin şer'î ilimlerin tahsil edilmesinin gerekliliğini vurgulamış olması¹⁷ ve şeriatla bağlı kalarak irşad faaliyetini yürütmesi, mensubu bulunduğu tasavvuf ekolünün tesis ettiği doktrinle de örtüşmektedir. Bilindiği gibi İmâm-ı Rabbânî (v. 1624) ve Hâlid el-Bağdâdî gibi müceddidlerin intisap ettiği ve Sünniliğe güçlü bir şekilde bağlı olan¹⁸ *Nakşibendiyye* tarikatının esaslarından biri de şeriatla zâhiri temizlemektir.¹⁹

Hâlidîyye tarikatının mensupları arasında *Rûhu'l-me'ânî* adlı tefsirin müellifi Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî (v. 1854), ünlü Hanefî fakihî İbn Âbidîn (v. 1836) ve Şeyhülislâm Mekkezâde Mustafa Âsım Efendi (v. 1846) gibi pek çok isim bulunması,²⁰ Bağdâdî'nin öncülük ettiği Hâlidîyye tarikatının şeriat ilimleri üzerine bina edilmiş olduğu²¹ gerçeğinin önemli göstergeleri arasında yer almaktadır. Ayrıca, İbn Âbidîn'e verdiği icâzetnâmede,²² dünya ve ahiret kurtuluşunun tefsir, fıkıh ve hadis ilimleriyle gerçekleşeceğini ifade etmiş olması, onun şer'î ilimlere bakışını bize aksettiren en temel bulgudur. İlmin, kaynağından alınmasının lüzumuna işaretlerle, ilimlerin ey yüce olanlarının tefsir, fıkıh ve hadis gibi şer'î ilimler olduğunu ifade ederek hadis ilmüne ayrıca dikkat çekmiştir. Ona göre hadis, rivayet temelli olması yönüyle, diğer iki ilmin ihtiyaç duyduğu bir disiplindir. Zira hadis, fıkıh ve tefsirde yer alan lafızların *mücmelini* tafsil, *müşkilini* tavih ve *mutlakını* takyit eder. Ayrıca hadis olmaksızın tefsir ve fıkıh ilimlerinde tebahhur etmenin imkânından da söz edilemez.²³

Bağdâdî, ilimde en yüce hedefin "Allah'a kurbîyet" olduğunu söyler. Bilindiği gibi, "İlim talep etmek her Müslümanın üzerine farzdır."²⁴ hadis-i şerifinde anılan 'ilim' hususunda kelâm, fıkıh, hadis, tefsir ve tasavvuf ehlinden her biri, bunun kendi iştigal ettikleri ilim olduğunu savunur.²⁵ Bağdâdî ise, bu ilimlerin mümini bu hedefe götürmede mutlaka katkısının var olduğu, fakat "kurbet-i tâmmen"nin ancak tasavvufuyla gerçekleşebileceği düşüncesindedir. İmâm Şâfiî (v. 820)'nin meşhur sûfilerden Şeybân er-Râî (v. 774)'nin yanında ders okuduğu, Ahmet b. Hanbel (v. 855) ile Yahyâ b. Maîn (v. 848)'in tartışmalı konuları Ma'rûf el-Kerhî (v. 816)'ye arz ettikleri örneklerinden²⁶ hareketle, müçtehit imamların dahi *kurbîyet* konusunda tasavvufun diğer şer'î ilimlere nazaran daha etkin ve belirleyici olduğunu kabul ettiklerini ifade

¹² Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, XV, 284.

¹³ Muhammed Es'ad Sâhib (1334). *Kitâbu Buğyetü'l-vâcid fi Mektûbât-i Hazret-i Mevlânâ Hâlid*, Dimâşk: Matbaatü't-terakki, s. 152.

¹⁴ Bkz. Es'ad Sâhib, *Buğyetü'l-vâcid*, s. 140.

¹⁵ Es'ad Sâhib, *Buğyetü'l-vâcid*, s. 114.

¹⁶ Es'ad Sâhib, *Buğyetü'l-vâcid*, s. 140.

¹⁷ Es'ad Sâhib, *Buğyetü'l-vâcid*, s. 157.

¹⁸ Hamid Algar (1991). "Bahâeddin Nakşibend", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, IV, 459; Hamid Algar (2006). "Nakşibendiyye", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXII, 335.

¹⁹ Diğer esaslar ise "tarikatla bâtını temizlemek, hakikatla kurb-i ilâhîye ulaşmak ve marifetle Allah'a ulaşmak" olarak özetlenmiştir. Bkz. Mustafa Kara (1998). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 295.

²⁰ Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, XV, 284; Muhammed Eroğlu, "Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd", *DİA*, II, 550; Ahmet Özel (1999). "İbn Âbidîn", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XIX, 292.

²¹ Abdürrahman Memiş (1998). *Hâlid-i Bağdâdî (Hayatı, Eserleri ve Halifeleri) ve Anadolu'da Hâlidilik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 216.

²² Hâlid el-Bağdâdî'nin mektuplarını *Buğyetü'l-vâcid* adlı eserde bir araya toplayan Es'ad Sâhib, İbn Âbidîn'e verilen bu icâzetnâmeye eserde (s. 157-158) otuz dördüncü mektup olarak yer vermiştir. İcâzetnâmenin Türkçe çevirisi için bkz. Kemal Yıldız (2005). "Zâhir-Bâtın Dayanışması: Mutasavvıf Mevlâna Hâlid İle Fakih İbn Âbidîn Örneği", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6, sayı: 15, s. 129-130.

²³ Es'ad Sâhib, *Buğyetü'l-vâcid*, s. 157.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (2005). *Sünen-i İbn Mâce* (thk. M. Fuâd Abdülbâki), Kâhire: Dâru'l-hadis, "Mukaddime", 17.

²⁵ Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (1982). *İhyâu 'ulûmî'd-dîn*, Beyrut: Dâru'l-marife, I, 14.

²⁶ Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmî'd-dîn*, I, 21.

etmektedir.²⁷ Bu yaklaşımda, Nakşibendiyye tarikatının “şer’î ilimlerle zâhirin temizleneceği ve tasavvufla da kurb-i ilâhîye ulaşılabacağı” şeklinde özetlenen esaslarını görmekteyiz. Zâhir ve bâtın birlikteliği üzerine inşa edilmiş bir uyumun söz konusu olduğu bu düşünce şemasında şer’î ilimler “kurb-i ilâhî”nin uzağında konuşlandırılmış bilgiyi değil, aslı maksadı “kurbet ve marifet” olan hakikat ilmini ifade etmektedir. Haddi zatında Bağdâdî’nin, tâbilerine fıkıh, kelim, tefsir, hadis vd. şer’î ilimleri tahsil etmeleri²⁸ öğütünde bulunmasını bu çerçevede okumak daha anlamlı olur.

Bağdâdî’nin şer’î ilimler arasındaki iribatın zaruretini ve zâhir-bâtın dengesini kurmanın zorunluluğunu ifade eden yaklaşımı, hem bilginin oluşumunu hem de dinî yaşamın bütünlüğünü kavrama açısından önemlidir. Dinî pratiğin derinliğine nüfuz etmenin çaresini, iman edip şer’î bilgi edinme ve sâlih amelde bulunma çerçevesinde aramak, bu yaklaşımın tabi neticesi olarak görülmelidir.

Hâlidiliğe göre, esas olan, şeriata dair hiçbir şeyin değiştirilmemesidir.²⁹ Bu çerçevede Bağdâdî’nin fıkha ve şeriata bağlılık açısından mektuplarında dikkat çektiği hususlar ana başlıklarıyla şunlardır:³⁰

- 1- Kur’an’a ve Hz. Peygamber’in sünnetine ittiba etmek,
- 2- Selef-i sâlihînin yolundan ayrılmamak,
- 3- Şeriatın kurallarından taviz vermemek,
- 4- Bid’atlardan yüz çevirmek ve bunlardan kaçınmak,
- 5- İlim ehline saygılı olmak,
- 6- Fıkıh, Kelam, Tefsir, Hadis vd. şer’î ilimleri tahsil etmek,
- 7- Fıkıh öğrenmek ve bu ilimle iştilal etmek,
- 8- Dört mezhepten birine uymak,
- 9- Sürekli abdestli dolaşmak ve abdestin sünnetlerini de yerine getirmek,
- 10- Namazı bütün şartları ve erkânlarıyla beraber yerine getirmek,
- 11- Namazı cemaatle kılmaya özen göstermek,
- 12- Namazda okunacak duaları mutlaka öğrenmek,
- 13- Farz namazlar haricinde işrâk, istihâre, duhâ, evvâbin, teheccüd gibi nafil namazları kılmak.

Bağdâdî’nin zikrettiği bu hususlar, Hâlidiliğin dayandığı beş esas olan şer’î esaslara bağlılık, zikre ve fikre önem verme, geceleri ibâdetle ihyâ etme, takarrub bi’n-nevâfil ve muhasebe-murakabe³¹ başlıkları altında da kısmen özetlenebilir.

Hâlidiliğin, şeriat kurallarına uyulması, itikadî anlamda inancın sağlamlaştırılması ve sünnet yolundan gidilmesi gibi hususlara dair vurgusu, ayrıca Osmanlı topraklarında hızlı bir şekilde yayılmasını sağlayan sebepler arasında gösterilmektedir. Hâlidiliğin bu yönü, müslümanları dinî alanda canlanmaya ve yeniden toparlanmaya davet etmekteydi. Bunun gerçekleşmesi için de müslümanları, ümmetin başı ve halife olan sultanın arkasında durmaya çağırıyordu.³²

1.2. Hâlid el-Bağdâdî’nin Fıkha Dair Eserleri

Hâlid el-Bağdâdî bir mutasavvıf olmakla beraber fıkıh, hadis ve kelim gibi İslâmî ilimlerin farklı dallarında pek çok eser kaleme almıştır. Kaynaklarda adı geçen eserlerinden bazıları şunlardır: *Buğyetü’l-vâcid fî mektûbâtı’l-Mevlânâ Hâlid, Divân, Şerhu Makâmât-ı Harîrî, Risâle fî isbâtı’r-râbita, Risâle fî âdâbi’z-zikr, Risâle fî âdâbi’l-mürîd ma’a şeyhîh, Risâle fî’t-tarîk, Câliyetü’l-ekdâr, Ferâidü’l-fevâid, Vasiyyetü’ş-Şeyh Hâlid, el-’İkdü’l-cevherî, Şerhu hadîs-i Cibrîl, Hâşiye alâ Cem’i’l-fevâid, Ta’likât alâ Hâşiyeti’s-Siyalkûtî, Akîde-i İmân, Şerhu’l-Akâidi’l-Adûdiyye*.³³

Hâlid el-Bağdâdî’yi konu edinen çalışmalarda, fıkıh sahasında onun birkaç eser yazdığı kaydedilir. Abdülkerim Müderris, Bağdâdî’nin fıkha dair iki eserinden bahsetmektedir. Bunlar, *Hâşiye alâ Nihâyeti’r-Remlî* ile ibâdetler konusunda yazdığı bir risâleden ibarettir.³⁴

²⁷ Es’ad Sâhib, *Buğyetü’l-vâcid*, s. 12-13.

²⁸ Es’ad Sâhib, *Buğyetü’l-vâcid*, s. 157.

²⁹ Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî*, s. 216.

³⁰ Bkz. Es’ad Sâhib, *Buğyetü’l-vâcid*, s. 81, 140, 151.

³¹ Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî*, s. 216.

³² B. Ebu Manneh (2005). “Halidiliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfler*, (haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 300.

³³ Müderris, *Ulemâunâ*, s. 187; Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî*, s. 83-94; Abdulcebbar Kavak (2013). *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 125-141; Algar, “Hâlid el-Bağdâdî”, *DİA*, XV, 285.

³⁴ Müderris, *Ulemâunâ*, s. 187.

Hâşiye alâ Nihâyeti'r-Remlî, Ebû Zekeriyeye Yahya b. Şeref en-Nevevî (v. 1277)'nin Şâfiî mezhebinin temel metinlerinden *Minhâcü't-tâlibîn* üzerine Şemseddin er-Remlî (v. 1596) tarafından kaleme alınan *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* adlı şerhe, Hâlid el-Bağdâdî'nin yazdığı tamamlanmamış bir hâşiyedir. Şerhin "Cuma" bahsine kadar olan kısmını ihtiva ettiği ve iki ciltten oluştuğu³⁵ belirtilen bu eser elimizde bulunmamaktadır.³⁶

Hâlid el-Bağdâdî'nin ibâdet alanında yazdığı eser ise *Risâle-i Farz u Sünnet*'tir. Çalışmamızda bu risâle müstakil bir başlık altında incelenecektir.

2. Risâle-i Farz u Sünnet

2.1. Risâlenin Adı

Abdülkerîm Müderris'in *Risâle fi'l-ibâdât* şeklinde zikrettiği ve risâlenin girişine atıfla "Hanefilikten Şâfiîliğe geçmiş müritleri için yazdığı bir risâle"³⁷ bilgi notuyla içeriğinden bahsettiği bu çalışma, Muhammed Ali el-Karadâğî'nin cem ve tertip ettiği *Mektubât*'ta 430 numaralı mektup olarak yer almakta ve *Risâle-i Farz u Sünnet*³⁸ başlığını taşımaktadır.

Abdulcebbar Kavak'ın *Risâle fi'l-ibâdât* ismiyle andığı ve "Hâlid el-Bağdâdî'nin Şâfiî mezhebine göre ibadetlerin nasıl yerine getirileceğine dair yazdığı bir eserdir. Hanefilik'ten Şâfiî mezhebine intisap eden müritleri için kaleme almış ve bu hususu kitabın giriş kısmında da belirtmiştir."³⁹ şeklinde tanıttığı risâle de muhtemelen *Risâle-i Farz u Sünnet*'tir. Zaten Kavak'ın da kendisi tarafından temin edilemediğini belirttiği ve "Mevlânâ Hâlid'in bu risâleyi Şâfiî mezhebini benimseyen müritlerinin bu mezhebe daha erken intibak sağlamaları için kaleme aldığı düşünülmektedir."⁴⁰ şeklinde telif amacına işaret ettiği risâle ile *Risâle-i Farz u Sünnet*'in telif amacı birbiriyle örtüşmektedir. Bundan dolayı, *Risâle fi'l-ibâdât* adıyla Bağdâdî'ye atfedilen eser muhtemelen *Risâle-i Farz u Sünnet*'tir. Nitekim *Risâle fi'l-ibâdât*'tan bahsedenlerin risâleyi temin edemediklerini ifade edip sadece Müderris'in eserine atıfta bulunmaları da bizim görüşümüzü doğrulamaktadır.

Yine Abdulcebbar Kavak *Risâle fi ahkâmî's-salât* ismiyle Hâlid el-Bağdâdî'ye bir eser daha atfetmekte ve eseri şöyle tanıtmaktadır: "Farsça olarak kaleme aldığı bu eserinde abdest ve namaz ahkâmını anlatmaktadır. Başta namaz olmak üzere halkın ibadetler ve şeriâtın ahkâmına bilinçli bir şekilde uymalarını sağlamak için bu eserin Diyarbakır'da okutulmasını oradaki halifesi Şeyh Muhammed Firakî (v. 1865)'ye tembihlemiştir."⁴¹ Hâlid el-Bağdâdî bu eserine abdestin farzlarından bahsederek başlamaktadır. Abdestin nasıl alınacağı ve hangi duâların okunacağını detaylı bir şekilde anlattıktan sonra namaz konusuna geçmektedir. Namazın kılınışını ve duâlarını yine detaylı bir şekilde anlatmaktadır."⁴² Fakat biz bu eserin de *Risâle-i Farz u Sünnet*'ten farklı olmadığı ve her ikisinin de aynı eser oldu düşüncesindeyiz. Zira risâle hakkında verilen bilgilerle *Risâle-i Farz u Sünnet*'in içeriği birbiriyle örtüşmektedir.

2.2. Risâlenin Konusu

Bağdâdî'nin bu risâlesinin konusu abdest ve namazdır. Namaz için bir mukaddime olan abdestin nasıl alınacağı ve abdest almında riayet edilmesi gereken sünnetlerin neler olduğu tafsilatlı bir şekilde anlatılmıştır.

Risâlesinin ikinci konusu olan namaz bahsinde ise namazın şartları, rükünleri, erkânı ve sünnetleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmış ve bu ibadet esnasında uyulması gereken adâba yer verilmiştir. Risâle özellikle Şâfiî vatandaşların ihtiyacına binaen hazırlandığı için Şâfiî fihri esas alınmış ve bu konularda mezhebin diğerlerinden farklı olan görüş ve esaslarına dikkat çekilmiştir. Mezhep kaynaklarının namazda okunması gerektiğini belirttiği dualar da risâlede ayrıca yer almıştır.

Bildiğimiz gibi kalbî temizliğin en önemli aracı "zikir"dir. Müminlerin zikirle gönüllerinin sükûnete ereceğini haber veren ilâhî vahiy, kalplerin ancak Allah'ı anmakla huzur bulacağını⁴³ bildirmektedir. Sair ibadetlerin bütün özelliklerini içermesi yönüyle "lubbü'l-ibâde"⁴⁴ olarak tesmiye edebileceğimiz namaz, zikrin

³⁵ Müderris, *Ulemâunâ*, s. 187.

³⁶ Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî*, s. 131.

³⁷ Müderris, *Ulemâunâ* s. 187.

³⁸ Hâlid el-Bağdâdî (2015). "Risâle-i Farz u Sünnet", *Mektubâtı Mevlânâ Hâlid* (cem ve tertip: Muhammed Ali el-Karadâğî), İstanbul: Hâşimî Yayınevi, ss. 487-502.

³⁹ Müderris, *Ulemâunâ*, s. 187; Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî*, 131.

⁴⁰ Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî*, s. 131.

⁴¹ Müderris, *Yâd-ı Merdân*, I, 240 (175. Farsça mektup); Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî*, s. 131-132.

⁴² Abdulcebbar Kavak, bu risâleye ait yazma nüshanın *Risâle fi ahkâmî's-salât* adıyla, Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 8793 numarada kayıtlı bir mecmuada (vr. 264*-308*) bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî*, s. 132.

⁴³ Ra'd 13/28: "Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."

⁴⁴ Muhammed b. Ahmed el-Hatib eş-Şirbînî (2004). *es-Sirâcü'l-münîr*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, II, 363. Namazın tarihçesi için bkz. Metin Yiğit (2011). "Bir İbadet Biçimi Olarak Namazın Tarihçesi", *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: 47, sayı: 1, s. 20 vd.

ve duanın en büyük vasatı konumundadır. Fıkıhta düzenlenen en temel konulardan biri olması yönüyle namaz, tasavvufu fıkıhla buluşturan ibadetlerin başında gelmektedir. Bağdâdî de namaza vurgu o kadar ön plandadır ki namaz kılmayanın elinden bir şey alıp yemeyi dahi adaba mugayir görür; yemeğin namaz kılan, hatta abdestli birinin eliyle pişirilip yenmesini yeğler.⁴⁵

2.3. Risâlenin Yazılış Amacı

Hâlid el-Bağdâdî'nin "Risâle-i Farz u Sünnet" başlığıyla *Mektûbât*'ında yer alan bu risâlesi, Muhammed Hindî ve Nakşibendi tarikatına mensup birkaç zatın talebi üzerine onlara hitaben yazılmıştır. Müntesiplerinden Hanefî iken bilâhare Şâfiî mezhebine geçmiş olanlar nazarı dikkate alınarak kaleme alınan bu risâlenin telif edilmesinin temelinde abdest ve namaz konularında sahip olmaları gereken ilmihal bilgilerini öğretme gayesi bulunmaktadır. Bağdâdî risâlede bunu sarahaten ifade etmektedir. Nitekim Arapça giriş bölümünde, risâleyi kaleme almanın amacını ifade sadedinde şöyle demektedir:

*Hanefî kardeşlerimden bazıları Şâfiî mezhebini seçmişlerdi. Arapça'ya vâkıf olmayan bu zevat benden abdest ile namazın farzlarını ve sünnetlerini Farsça olarak acilen kaleme almamı talep ettiler. Bunun üzerine, sadece kendisine güvenilen Allah'tan yardım dileyerek [ki O bana yeter ve ne güzel vekildir], onlara hitaben cevap yazdım.*⁴⁶

Hâlid el-Bağdâdî, bu risâlesinde ifade edilmemekle beraber, genel anlamda eserlerindeki şeriat vurgusunu dikkate aldığımızda, kendi ıslah hareketini adeta fıkıhla beraber yapılandırdığını hissetmektedir. Bu risâlenin de nihayetinde bu amacı barındırdığını düşünmek ve yazılış gayesini bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

2.4. Risâlenin Muhtevası

Müellif, her klasik dinî eserde olduğu gibi risâlesine *besmele*, *hamdele* ve *salvele* ile başlamaktadır. Daha sonra, girişte bu risâleyi kaleme alma amacını ifade etmektedir.

Risâlede Bağdâdî'nin ele aldığı konular şunlardır:

- 1-Abdestin farzları,
- 2-Abdestin sünnetleri,
- 3-Namazın rükünleri,
- 4-Namazın şartları,
- 5-Namazın sünnetleri,
- 6- Vakit namazlarının hangilerinde *Tivâl-i mufassal*, *evsâtu'l-mufassal* ve *kısâru'l-mufassal* olarak adlandırılan sûrelerin okunacağı,
- 7-Namaz esnasında ve sonrasında okunacak dualar.

Şâfiî mezhebine göre işlenen bu konular, maddeler halinde ve öğretici (didaktik) bir üslupla anlatılmıştır. Namazın rükünlerinden olan *kıraat* çerçevesinde, okunması gereken sûre ve dualara da yine Şâfiî kaynaklarındaki şekliyle yer verilmiştir.

2.5. Risâlenin Dili

Hiç şüphesiz, yazılan her risâle ve mektup, kendi döneminde toplumdaki ihtiyaçlara cevap vermek ve belli grupları eğitmek amacı güder. İslâm medeniyetinin modern dönemlere kadar hâkim dilleri Arapça ve Farsça olduğu için yazılan eserlerde bu iki dilden birinin tercih edildiği görülür. Fakat temel dinî kaynaklar çoğunlukla Arapça'dır. Farsça ise edebiyat dili olmanın yanında Arapça gibi, diğer İslâm milletlerinin dillerini besleyen bir kaynak olmuştur. Hatta klasik Osmanlı ulemasının "*elsine-i selâse*" olarak isimlendirdikleri ve Türkçe'nin de dâhil olduğu üç dilin, Osmanlı hâkimiyetinin sürdüğü şark coğrafyasının ilim ve edebiyat dili olduğunu biliyoruz. Bundan dolayı yazılan eserlerde mutlaka bu üç dilden birinin tercih edildiği görülür.

Risâlenin dili Farsça'dır. Hâlid el-Bağdâdî'nin irşad etmek istediği grubun dilinin yanısıra, yaşadığı bölgelerin ilim ve edebiyat açısından hâkim dilinin Farsça olması, bu fıkıh metninin yazımında Farsça'yı tercih etmesinin ana nedeni olarak görünmektedir. Bilindiği gibi Nakşibendiyye daha çok Farsça konuşan halklar arasında yaygınlık kazanmıştır. Hâlidîyye'nin de asıl etki alanı Osmanlı Devleti'ne bağlı Kuzey Irak, Güneydoğu Anadolu ve Kuzeybatı İran bölgeleridir.⁴⁷

2.6. Risâlenin Kaynakları

Risâlede genel olarak Şâfiî fıkıh kaynaklarından İbn Hacer el-Heytemî (v. 1567)'nin *Şerhu'l-Minhâc* ve *el-Menhecû'l-kavîm* adlı eserleri kullanılmıştır. Risâlede "*Şerhu'l-Minhâc*" şeklinde atıfta bulunulan İbn

⁴⁵ Es'ad Sâhib, *Buğyetü'l-vâcîd*, s. 152.

⁴⁶ Hâlid el-Bağdâdî, "Risâle-i Farz u Sünnet", s. 488.

⁴⁷ Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, XIII, 284; Algar, "Nakşibendiyye", *DİA*, XXXII, 335.

Hacer'in bu eseri, Nevevî'nin Şâfiî fıkhnın en muteber metinlerinden *Minhâcû't-tâlibîn* adlı eserinin şerhi olup tam ismi *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc* dır. Bağdâdî'nin kullandığı kaynaklardan *el-Menhecû'l-kavîm* ise yine Şâfiî fukahâsından Abdullah b. Abdurrahman Bâ Fazl el-Hadramî (v. 1512)'ye ait *el-Muhtasar / el-Mukaddimetü'l-Hadramiyye / Mesâilü't-ta'lîm* adlı metin üzerine yapılmış bir şerhtir.⁴⁸

2.7. Risâlenin Hatırlattığı Bir Durum: Mezhepler Arası Geçişler ve Osmanlının Tutumu

Risâlenin Hanefî mezhebini bırakıp Şâfiî mezhebine intisap edenler için hazırlandığı göz önüne alındığında, Osmanlı toplumunda bu tür mezhep değiştirmelerin olağan kabul edildiği anlaşılmaktadır. Hanefî mezhebinin devletin resmi mezhebi olarak uygulandığı bir imparatorluk sisteminde farklı bir mezhebe geçişin, devletin müsamahası altında cereyan ettiği gibi bir çıkarımda bulunulabilir. Ayrıca bu geçişkenlikler, herkesi kucaklayan çok kültürlü ve çok mezhepli Osmanlı toplum yapısında farklılıkların hem kalıcı hem esnek hale gelmesinin ürünü olarak okunmalıdır. Bu yapının oluşmasında elbette İslâm'ın başat rolü görmemezlikten gelinemez. Nitekim ilim ve irşad ehlinin emeği de, bu yapının devamlılığını ve kalıcılığını sağlayan inancın bir mahsulüdür.

Hâlid el-Bağdâdî, Irak'ın dinî hayatı üzerine özel bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Tâbilerinin Müslümanların birlik ve kuvvetinin odak noktası olarak Osmanlı Devleti'ne kesin bağlılık göstermiş olmaları⁴⁹ Osmanlının resmî fıkıh mezhebinden yine Ehl-i Sünnet'e ait diğer bir mezhebe geçişin farklı yorumlanmasını önlediğini söyleyebiliriz.

Sonuç

Hâlid el-Bağdâdî, şer'î ilimlerin tahsil edilmesine önem vermesiyle bilinen mutasavvıflardandır. Kur'an ve Sünnete ittiba edilmesini, şeriatın kurallarından taviz verilmemesini ve selef-i sâlihînin yolundan gidilmesini öğütlemiştir. Dört mezhepten herhangi birine tabi olunmasını tavsiye etmesine ek olarak bid'atlardan kaçınılması gerektiği hususundaki telkinleri, şeriatın kurallarına bağlı oluşunun önemli bir şahidi durumundadır.

İbadet hayatına büyük önem veren Hâlid el-Bağdâdî, abdest ve namaz konularına ayrı bir ihtimam göstermiştir. *Mektûbât*'ında yer alan *Risâle-i Farz u Sünnet* ise, Hanefilik'ten Şâfiî mezhebine geçmiş bulunan tâbileri için kaleme aldığı bir risâledir. Şâfiî mezhebine göre abdestin nasıl alınacağı ve namazın nasıl kılınacağını etraflıca anlatması açısından, Şâfiî fıkhnın bu iki konudaki ilmihal bilgisini edinmek isteyenler için işlevsel bir mahiyete sahiptir.

Dinî ilimlerin tahsil edilmesinin gerekliliğini vurgulayan Bağdâdî'nin fıkıh ilmine ayrı bir önem verdiğini bilhassa yazdığı mektup ve risâlelerde görmek mümkündür. Günümüz irfan hareketlerinin gündeme almaları gereken bu bakış, hem ahlâkî yapının inşasında hem de eğitim ve irşad faaliyetlerinde şeriatın ilkelerinden ödün vermemeyi ihsas etmesi açısından anlamlıdır. Namaz konusunda kaleme aldığı risâle de bu çerçevede okunmalıdır.

KAYNAKÇA

- ABDULAZİZ EL-BUHÂRÎ (2012). *Keşfu'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî*, I-IV, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- ALGAR, Hamid (1991). "Bahâeddin Nakşibend", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, IV, ss. 458-459.
- (1997). "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XV, ss. 283-285.
- (2007). *Nakşibendilik* (haz. A. Cüneyd Köksal), İstanbul: İnsan Yayınları.
- (2006). "Nakşibendiyye", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXII, ss. 335-341.
- ATEŞ, Süleyman (2012). "Tasavvufun Kaynağı", *Uluslararası Mevlana Halid-i Bağdadi Sempozyumu Bildirileri* (ed. Erdal Baykan, Mehmet Keskin), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık.
- AYDERÛS, Abdülkadir (1405). *en-Nûru's-sâfir*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye.
- AYIŞ, Mehmet Şirin (2015). *Tarikat Âdâbi*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- B. EBU MANNEH (2005). "Halidiliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler* (haz. Ahmet Yaşar Ocak), ss. 267-301, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail (1315). *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- CÛRCÂNÎ, Seyyid Şerif (2004). *et-Ta'rîfât*, Kahire: Dâru'l-fadîle.
- ERAYDIN, Şelçuk (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: MÜFV Yayınları.
- EROĞLU, Muhammed (1989). "Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, II, ss. 550-551.
- ES'AD SÂHİB, Muhammed (1334). *Kitâbu Buğyetü'l-vâcîd fi Mektûbât-i Hazret-i Mevlânâ Hâlid*, Dimâşk: Matbaatü't-terakki.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (1982). *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-marife.
- HÂLİD EL-BAĞDÂDÎ (2015). "Risâle-i Farz u Sünnet", *Mektûbâtı Mevlânâ Hâlid* (cem ve tertip: Muhammed Ali el-Karadağî), ss. 487-502, İstanbul: Hâşimî Yayinevi.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (2005). *Sünen-i İbn Mâce* (thk. M. Fuâd Abdülbâki), I-IV, Kâhire: Dâru'l-hadis.

⁴⁸ Abdülkadir el-Ayderûs (1405). *en-Nûru's-sâfir*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, s. 92-94, 142 vd.; Hayreddin Zirikli (2002). *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melayîn, I, 234, IV, 96-97; Cengiz Kallek (1999). "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XIX, 532.

⁴⁹ Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, XV, 284.

- KALLEK, Cengiz (1999). "İbn Hacer el-Heytemi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XIX, ss. 531-533.
- KARA, Mustafa (1998). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KAVAK, Abdülcebbar (2013). *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MEMİŞ, Abdürrahman (1998), *Hâlid-i Bağdadî (Hayatı, Eserleri ve Halifeleri) ve Anadolu'da Hâlidilik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MÜDERRİS, Abdülkerim (1983). *Ulemâunâ fî hizmeti'l-ilm ve'd-dîn* (nşr. Muhammed Ali el-Karadâğî), Bağdat: Dâru'l-hurriyye.
- MÜSLİM, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (1997). *Sahîhu Müslim* (thk. M. Fuad Abdülbâkî), I-V, Kahire Dâru'l-hadis.
- ÖNGÖREN, Reşat (2016). "Ehl-i Sünnet'te Tasavvufun Yeri", *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*, ss. 157-172, İstanbul: Ensar Yayınları.
- ÖZEL, Ahmet (1999). "İbn Âbidin", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XIX, ss. 292-293.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri (1979). *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- SADRÜŞŞERİA Ubeydullah b. Mes'ûd (ts.). *et-Tâvîh şerhu't-Tankih* (Teftâzânî'nin *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkîh'i* ile birlikte), I-II, Dâru'l-erkam, Beyrut.
- SÜBKÎ, Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali (2011). *Cemu'l-cevâmi' fî 'ilm-i usûli'l-fikh* (Dirase ve tahkik: Ukayle Hüseyin), Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- ŞENTÜRK, Recep (2014). *Açık Medeniyet Çok Medeniyetli Toplum ve Dünyaya Doğru*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- ŞİRBİNÎ, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb (2004). *es-Sirâcü'l-münîr*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye.
- YILDIZ, Kemal (2005). "Zâhir-Bâtin Dayanışması: Mutasavvıf Mevlâna Hâlid İle Fakih İbn Âbidin Örneği", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6, sayı: 15, ss. 123-136.
- YİĞİT, Metin (2011). "Bir İbadet Biçimi Olarak Namazın Tarihçesi", *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: 47, sayı: 1, ss. 19-30.
- ZİRİKLİ, Hayreddin (2002). *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melayîn.